

Ο εθνικισμός των «εθνικοφρόνων» και το κυπριακό 1950-1959

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Ο ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ όπως και οι άλλες πολιτικές ιδεολογίες δεν οικοδομείται δια μιας και με την τελική του μορφή, αλλά προσλαμβάνει το περιεχόμενό του στις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες μέσα από τη συνάρθρωσή του με άλλες ιδεολογίες. Υπάρχουν ωστόσο κάποιες αξιωματικές, κανονιστικές παραδοχές¹ και βασικές αρχές χάριν στις οποίες μπορεί να νομιμοποιηθεί μια θεωρία του εθνικισμού. Η προαποδοχή φερ' ειπείν της επικρατειακής αναφοράς του έθνους και της ιδέας της εθνικής ανεξαρτησίας αποτελούν κοινά στοιχεία τόσο διαφορετικών μεταξύ τους εθνικισμών, όσο ο ρεπουμπλικανικός εθνικισμός του 19ου αιώνα στη Γαλλία που απέρριψε από την επαναστατική παράδοση του έθνους ως δημοκρατικής κοινότητας² και ο εθνικισμός των αυτοαποκαλούμενων «εθνικιστών» της συντηρητικής και αντεπαναστατικής παράδοσης που έστρεψε τη συλλογική πίστη στην Εκδίκηση (κατά της Γερμανίας) προς τα έσω, εναντίον των πολιτικών θεσμών της Γαλλικής Δημοκρατίας³.

Στην Ελλάδα ο εθνικισμός που διαμορφώθηκε στον πολιτικό λόγο της ελληνικής μετεμφυλιακής δεξιάς το 1954 και το 1955⁴ –με την εγκατάλειψη από την κυβέρνηση Παπάγου της πολιτικής των διμερών συζητήσεων και την εφαρμογή μιας πολιτικής διεθνοποίησης του Κυπριακού προβλήματος– έδωσε ακολούθως τη θέση του, μέσα από την προσπάθεια νομιμοποίησης των πολιτικών επιλογών της ΕΡΕ και του δυτικού προσανατολισμού της χώρας σε συνθήκες Ψυχρού Πολέμου, σε έναν έντονα διχαστικό εθνικισμό που ενδυνάμωσε την εντός του έθνους αντιπαράθεση. Η ελευθερία την οποία επικαλέστηκε ο υπουργός Προεδρίας Π. Σιφναίος το 1954 στο ραδιοφωνικό του μήνυμα με αφορμή την επέτειο της 25ης Μαρτίου δεν ήταν παρά η εθνική ελευθερία (στα «τρόπαια» αυτής της ελευθερίας συγκαταλέγονταν ο Γράμμος και το Βίτσι)· ο αγώνας για την Κύπρο συνιστούσε τη «νέα Παλιγγενεσία» προς χάριν της οποίας δεν συγχωρείτο «η πολυτέλεια της υλιστικής αποναρκώσεως, του φιλαρέσκου σκεπτικισμού ή και της αθώας ακόμη επαναπαύσεως»⁵.

Ένα εντελώς διαφορετικό κλίμα απέδιδαν το διάγγελμα του βασιλιά για το 1957 στο οποίο παραλληλίζονταν οι περιπτώσεις της καταπάτησης της ελευθερίας στην Ουγγαρία και στην Κύπρο καθώς και εκείνο του Κ. Καραμανλή που συνέστηνε εμμονή στην «οδόν του μέτρου και της σωφροσύνης». Στο βασιλικό διάγγελμα η ελευθερία νοείτο ως «έμφυτος», ως φυσική δηλαδή κατάσταση, η οποία όμως διασφαλιζόταν μόνον, πραγματικά ή δυνητικά, στα όρια του «ελεύθερου κόσμου», ενώ για τον πρωθυπουργό η αρετή που εγγυάτο την αίσια έκβαση κάθε προσπάθειας ήταν η φρόνηση· η φρόνηση, η μετριοπάθεια και η σύνεση που προβλήθηκαν ευρέως από τον ΕΣ και την ΕΡΕ και αποτελούν ρυθμιστικές αρετές για την πραγματιστική αντίληψη της πολιτικής στο σύστημα αξιών του συντηρητικού. Ο Παναγιώτης Ν. Πιπινέλης σε ομιλία του για τον εθνικισμό το 1951 διαπίστωνε εξάλλου ότι εκτός από την αφαίρεση και τον «υπερδιανοητισμό» της δυτικής σκέψης, κίνδυνο για τον εθνικισμό συνιστούσαν ο ρητορισμός, η υπερβολή και η απώλεια της φρόνησης. Ενώ παράλληλα προσδιόριζε τον εθνικισμό της εποχής εκείνης, τον απορρέοντα από το «ένστικτο της αυτοσυντηρήσεως», ως «εθνική άμυνα εναντίον των υπονομευτών, εναντίον των εσωτερικών κοινωνικών κινδύνων» και καθόλου ως εξαλλοσύνη και απόρριψη κάθε συγκατάβασης και συμβιβασμού⁶.

Η αλλαγή στην επίσημη πολιτική της διαχείρισης του Κυπριακού προβλήματος, η οποία σχηματικά αποτυπώνεται με την μετατόπιση της έμφασης από την πολιτική των προσφυγών της Ελλάδας για την αυτοδιάθεση των Κυπρίων στον ΟΗΕ, προς την κατεύθυνση της εξεύρεσης μιας συμβιβαστικής λύσης συμβατής προς τα συμφέροντα της ατλαντικής συμμαχίας, είναι οπωσδήποτε κάτι που μπορεί να διερευνηθεί και αλλιώς. Η ανάλυση της ιδεολογίας μέσα από τον Τύπο διευκολύνει πρωτίστως την κατανόηση της συγκρότησης της δημόσιας εικόνας του εθνικισμού, της θεωρίας του εθνικισμού στη σχέση του με το εθνικό φρόνημα⁷. Εξεικονίζει επίσης τις αντιφάσεις μιας ιδεολογίας που αρθρώνεται άλλοτε ως αλυτρωτικός και άλλοτε ως αντιαποικιακός εθνικισμός για να αυτοαναιρεθεί σταδιακά μέσα από τη σύγκρουσή του με τις πολιτικές συνιστώσες της ταυτότητας της εθνικοφροσύνης.

Η ανάλυση των πολιτικών ιδεολογιών μέσα από τον Τύπο επικεντρώνεται κυρίως στην παραγωγή, στην εσωτερική διάρθρωση, στις μεταμορφώσεις και στους ετεροπροσδιορισμούς τους από αντίπαλους λόγους. Ο τρόπος με τον οποίο τα συλλογικά υποκείμενα εσωτερικεύουν τις ιδεολογίες και τις ανατροφοδοτούν, η μαζική δηλαδή απόκριση σε αυτές, υπεισέρχεται κατ' ανάγκην μόνον στο βαθμό που προκύπτει εμπειρικό υλικό στο πεδίο αυτό της έρευνας. Στη συγκεκριμένη μελέτη θεωρούμε ως δεδομένη την ύπαρξη εθνικού φρονήματος, εύκολα ανιχνεύσιμου στις φοιτητικές και μαθητικές συγκεντρώσεις και τις μαζικές γενικότερα κινητοποιήσεις με ενωτικό, αντιαγγλικό και αντισυμμαχικό πρόσημο. Η διάχυτη, μη ομοιογενοποιημένη και λανθάνουσα ιδεολογία⁸ σε κατάλληλες συνθήκες και με την ανάπτυξη διεργασιών συλλογικής αλληλεγγύης και συλλογικής ταύτισης, καθιστά εφικτή την ανάπτυξη της δυναμικής ενός μαζικού κινήματος. Στο πεδίο του λόγου, η αγανάκτηση για την επιβολή της βίας των ισχυρών (Αγγλία) εις βάρος των αδυνάτων (Ελλάδα) και για την επαναλαμβανόμενη αδικία που εισέπραττε η Ελλάδα, «αν και το δίκαιο και η ηθική ήσαν πάντοτε με το μέρος της», «αν και πολέμησε για τις αρχές του ελευθέρου κόσμου» (οι περισσότερες αναφορές στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και στον πόλεμο της Κορέας και στον Α΄ Πόλεμο), συνιστούν όψεις μιας ζωής ηθικής⁹ (lived morality), η οποία θα μπορούσε θεωρητικά να περιγραφεί στη διεκδίκηση αυτού που θα αποκαλούσαμε *ηθική του αδυνάτου και ηθική του αίματος*. Χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος του κυρίου άρθρου στην *Ακρόπολι* την επομένη του απαγχονισμού των Καραολή και Δημητρίου στη Λευκωσία: «Χθες την αυγήν εξετελέσθησαν οι Έλληνες Διαμαντῆς και Τζαβέλλας δι' απόκρυψιν, περιθάλψιν και συνεργασίαν άγγλων στρατιωτικών»!!... (Από ανακοίνωσιν της Γερμανικής Διοικήσεως Νοτίου Ελλάδος)¹⁰. Το 1954 εξάλλου, τα συλλαλητήρια χαρακτηρίστηκαν από την ίδια εφημερίδα «όργανα μάχης... εις το ενιαίον πανεθνικόν μέτωπον από της Αμμοχώστου μέχρι της Κερκύρας»¹¹, όσο και αν αποδοκιμάσθηκαν «τα έκτροπα», οι συγκρούσεις στην Αθήνα μετά το συλλαλητήριο που έγινε για να στηρίξει την προσφυγή της Ελλάδας στον ΟΗΕ¹². Ως «αυθόρμητος αντίδρασς του Έθνους εις την βρεταννικήν αδιαλλαξίαν»¹³ και έκφραση της θέλησης «ολοκλήρου του ελληνικού λαού», οι διαδηλώσεις έγιναν αντικείμενο συχνής επίκλησης από το δεξιό τύπο προκειμένου να νομιμοποιήσει την πολιτική της ένωσης και την αντιαγγλική του στάση.

Στις εφημερίδες όπως η *Ακρόπολις*, στις οποίες αποτυπώνονται μορφές ιδεολογικού λόγου με κοινωνικό προσανατολισμό που λειτουργούν νομιμοποιητικά και ταυτοχρόνως συνέχουν και κινητοποιούν¹⁴ αλλά και εκφράζουν το πραξιολογικό πρόταγμα της ιδεολογίας¹⁵, η Αγγλία καταγγέλλεται ως εχθρά του ελληνισμού και προτείνεται η ρήξη με αυτήν, ενώ η προέλευση του εθνικού κινδύνου εντοπίζεται στην βρετανική επιρροή που έχει αφήσει ισχυρά κατάλοιπα στην Ελλάδα¹⁶. Ο *Εθνικός Κήρυξ* επίσης –με τις ακροδεξιές ευαισθησίες και την πίστη στην παράδοση της 4ης Αυγούστου– πιστός στην επιλεκτική χρήση της «ιστορίας», διαπιστώνει τη συνέχεια του «ενεργού και λυσσώδους ανθελληνισμού» της Αγγλίας από την περίοδο της Μέσης Ανατολής και της αποδίδει την γνωστή κατηγορία περί ενισχύσεως των ελλήνων κομμουνιστών κατά τον πόλεμο και διαίρεσης των Ελλήνων¹⁷. Σε ένα θεωρητικό μάλλον πεδίο εγγράφονται οι εις βάρος της Αγγλίας επικρίσεις στις εφημερίδες στις οποίες το γνωσιολογικό στοιχείο του ιδεολογικού λόγου (cognitive segment of ideological discourse)¹⁸ του προσδίδει έναν εξηγητικό χαρακτήρα στο πλαίσιο βεβαίως των κανονιστικών προϋποθέσεων της σκέψης τους. Έτσι η *Εστία* κατηγορεί την Αγγλία ότι υπέβαλε τον κομμουνισμό στην Κύπρο για να χρησιμοποιηθεί κατά

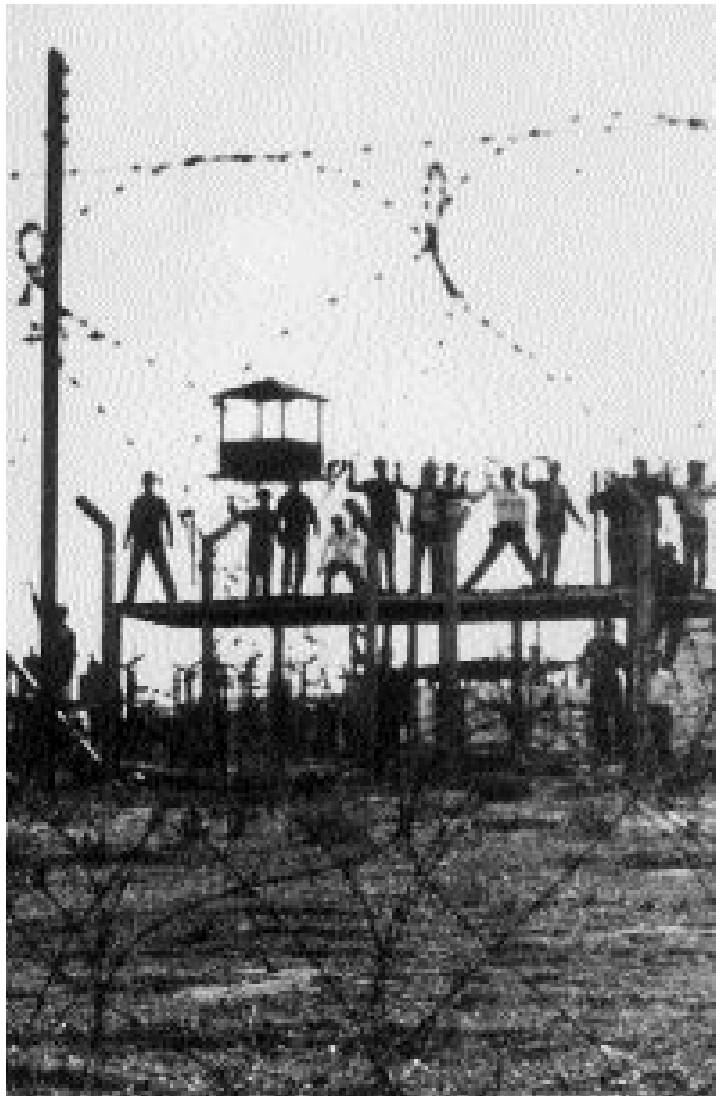
των εθνικοφρόνων¹⁹, ενώ συνδέει τα αντισυμμαχικά της, γενικότερα, αισθήματα ενίοτε με τον ελιτισμό της κουλτούρας και της ράτσας («η υπέρ της ελευθερίας κραυγή ενός λευκού και πολιτισμένου λαού»²⁰) και από τα μέσα του 1955 συστηματικά, με το αντιαποικιακό πνεύμα το οποίο δεν εκφράζεται μόνον στο πεδίο της ηθικής²¹ αλλά και της αντίθεσης στην ιδέα της αυτοκρατορίας και του «αποικιακού ιμπεριαλισμού»²².

Το φθινόπωρο του 1955 ετέθη στον Τύπο της δεξιάς παράταξης ζήτημα αναθεώρησης των συμμαχιών της χώρας λόγω της «αδυναμίας» του ΝΑΤΟ να διασφαλίσει τις νομιμοποιητικές αρχές του δυτικού κόσμου· και τούτο, μέσα στο κλίμα της απαισιοδοξίας που προκάλεσε η αδυναμία εγγραφής του Κυπριακού στην ημερήσια διάταξη της Δεκάτης Συνόδου του ΟΗΕ, ο αρνητικός απολογισμός της Τριμερούς του Λονδίνου για τα ελληνικά συμφέροντα, η επιμονή της Τουρκίας να δοθούν εγγυήσεις ότι δεν θα εδίδετο ποτέ το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης στους Κυπρίους και κυρίως τα επεισόδια του Σεπτεμβρίου στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη καθώς και η ουδέτερη στάση της Αμερικής. Η μετριοπαθής *Βραδυνή* κατηγορούσε την Αγγλία ότι απειλούσε την Ελλάδα «με νέον εθνικόν διχασμόν», παρόμοιο με αυτόν που είχε προκαλέσει κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αν δεν αναθεωρούσε τις απόψεις της στο Κυπριακό²³. Αμφισβητούσε την ικανότητα του ΝΑΤΟ να αποτελέσει εγγύηση έναντι εχθρών, εφόσον αποδείχθηκε ανίκανη ως οργάνωση «να υπερασπίσει έναν λαόν υποστάντα επίθεσιν εκ μέρους νομιζομένων φίλων»²⁴. Μετά την επίδοση του «μηνύματος» του υπουργού των Εξωτερικών των ΗΠΑ John Foster Dulles προς την ελληνική κυβέρνηση, το οποίο εμμέσως εξομοίωνε τις ευθύνες των δύο χωρών για την κρίση, η *Βραδυνή* εισηγάει «την τρίτη οδό» με την παράλληλη απομάκρυνση από την ιδέα των προστατίδων Δυνάμεων που την εξελάμβανε ως ψύχωση. Η συγκεκριμένη άποψη αντανακλούσε μια αρνητική διάθεση έναντι του δυτικού-καπιταλιστικού προτύπου που ισοδυναμούσε γι' αυτήν με απαλλοτρίωση αγαθών όπως η εθνική ανεξαρτησία, και μια ηθική αντίληψη για την παραδοσιακή συγκρότηση της κοινωνίας. Εκδήλωση της «ηθικής κατάπτωσης του λεγομένου πολιτισμένου κόσμου» συνιστούσε εξάλλου η αδιαφορία των Δυτικών Δυνάμεων για τις πράξεις βίας εναντίον των Ελλήνων²⁵. Έγραφε χαρακτηριστικά:

«...Υπάρχει και τρίτη οδός. Μακράν από την Μόσχαν αλλά και μακράν από τους άλλους. Ο Ελληνισμός έζησεν εν πενία και με στερήσεις τρεις χιλιάδες χρόνια. Ούτε και πρόκειται να πάθη τίποτε, αν δεν αυξηθούν αι πολυτελείς κούρσαι, αι οποίαι μας παρασύρουν και μας τσακίζουν εις τους δρόμους μας, οδηγούμεναι από φρενήρεις νεοπλούτους ή ετεροδικούντας Αμερικανούς. Τρακτήρ και άλλα γεωργικά μηχανήματα μας δίδουν η Ουγγαρία και η Τσεχοσλοβακία αντί της ελληνικής ορύζης και των καπνών μας»²⁶.

Την περίοδο της εξέγερσης στο δεξιό τύπο ακολούθησε η επάνοδος στη «νομιμότητα», η οποία εκφράστηκε είτε με την προβολή των δηλώσεων Καραμανλή για συνέχιση της πολιτικής διεθνοποίησης του Κυπριακού που είχε ακολουθήσει η κυβέρνηση Παπάγου, σε αντίθεση προς την πολιτική των κυβερνήσεων του Κέντρου²⁷, είτε με την επίκληση του κομμουνιστικού κινδύνου σε μια εποχή προετοιμασίας του «Λαϊκού Μετώπου» ενόψει των βουλευτικών εκλογών του Φεβρουαρίου 1956²⁸. Η διαδικασία νομιμοποίησης των κυβερνητικών επιλογών, της «εντός των συμμαχιών» διεκδίκησης²⁹, εμφανίζεται ενοποιημένη ως προς τους στόχους αλλά και ανόμοια ως προς τον αποδεικτικό λόγο που χρησιμοποιούν οι εφημερίδες.

Η *Καθημερινή* εκπροσωπώντας τη «ρεαλιστική» τάση, σύμφωνα με την οποία στην πολιτική, τι είναι αδύνατον, είναι και εσφαλμένον, υποστήριζε ότι δεν συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις, τα διεθνή δηλαδή δεδομένα που θα επέτρεπαν την εφαρμογή μιας «ολοκληρωτικής κυπριακής πολιτικής»³⁰ και ως εκ τούτου το Κυπριακό ήταν εξαρτημένο από το μείζον θέμα – τη διατήρηση των δεσμών με τους δυτικούς συμμάχους³¹. Από τον Αύγουστο του 1954 η εφημερίδα αυτή είχε άλλωστε εκδηλώσει τη δυσανεξία της για την προσφυγή, με το επιχείρημα ότι αυτή θα έδινε την ευκαιρία στους εχθρούς της Ελλάδας, εννοώντας τις ψήφους των ανατολικών χωρών στον ΟΗΕ, να προβληθούν ως «προστάτες των δούλων». Αντιπρότεινε τη διεξαγωγή διμερών συνομιλιών και την εισαγωγή του Κυπριακού στο ΝΑΤΟ ως καθαρά στρατιωτικού προβλήματος³². Συμμετείχε ωστόσο στο πνεύμα του πανηγυρισμού για την εγγραφή της πρώτης προσφυγής της Ελλάδας³³ που αντιλαμβάνονταν ως νίκη του διεθνούς οργανισμού³⁴, ενώ αναφερόταν συχνά στο «ιερό αί-

τημα της αυτοδιαθέσεως»³⁵, το οποίο κατανοούσε ως αίτημα των Κυπρίων³⁶ και όχι ως εθνική διεκδίκηση της Ελλάδας³⁷. Έχοντας ήδη χαρακτηρίσει ως θεμελιώδη για τα εθνικά συμφέροντα την ανάπτυξη των ελληνοαμερικανικών οικονομικών και πολιτικών σχέσεων³⁸, η *Καθημερινή*, επιχειρώντας να συμπλεύσει με τη διάχυτη εχθρότητα απέναντι στη Βρετανία για να διασώσει τα φιλοδυτικά αισθήματα της κοινής γνώμης και τις ελληνοσυμμαχικές σχέσεις, προώθησε την εικόνα μιας πραγματικότητας συνωμοσιακά διευθετημένης. Τέτοιου τύπου αφηγήσεις δεν απουσιάζουν άλλωστε από τον ιδεολογικό λόγο στον οποίο ηγεμονεύουν οι θεωρητικές και εξηγητικές κατηγορίες. «Οι πράκτορες της Μόσχας και του Λονδίνου» μετέτρεπαν τις «παλλαϊκές εκδηλώσεις» εις «οχλοκρατίαν και σύγχυσιν»³⁹, ενώ Βρετανοί και Τούρκοι σε συνεργασία με τους κομμουνιστές επιχειρούσαν «να δημιουργήσουν ψυχολογίαν απελπισίας και απογοητεύσεως» για να εμπλέξουν την Ελλάδα στον ανατολικό συνασπισμό⁴⁰. Η λύση διαφαινόταν μέσα από την σταθερά προσδοκώμενη αμερικανική παρέμβαση⁴¹. Ας σημειωθεί ότι στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης διαδεδομένη ήταν η ερμηνεία των διεκδικήσεων των νέων εθνικισμών ως εκδήλωσης του σοβιετικού ιμπεριαλισμού⁴².

Η «συγκυβερνώσα», σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό της *Εστίας* εφημερίδα⁴³, ενώ εξέφραζε τη δυσπιστία της για το ενδεχόμενο να έχει πρακτικά αποτελέσματα η τρίτη κατά σειρά προσφυγή που κατέθεσε στον ΟΗΕ η Ελλάδα το Μάρτιο του 1956, επαινούσε το υπόμνημα κατά της Αγγλίας που κατέθεσε η κυβέρνηση στον διεθνή οργανισμό και συμφωνούσε με την απόρριψη του «συντάγματος Radcliffe»⁴⁴. Υποδεχόμενη τέλος ως «τεράστια ελληνική νίκη» που θα οδηγούσε στη λύση του Κυπριακού σύμφωνα με τις αρχές του ΟΗΕ, την έγκριση της ινδικής πρότασης από την Πολιτική Επιτροπή το Φεβρουάριο του 1957, προέβαλε την άποψη του Krishna Menon υπέρ της ανεξαρτησίας που θεμελιώνεται σε μια ξεχωριστή εθνική συνείδηση⁴⁵. Η απόρριψη του «Σχεδίου Macmillan» από την ελληνική κυβέρνηση και την Εθναρχία και η ένταση που προκάλεσε η επιμονή της Βρετανίας στην εφαρμογή του, όξυναν την εσωτερική αντιπαράθεση, στην οποία προστέθηκαν –μετά τις δηλώσεις του Μακαρίου περί ανεξαρτησίας στην Αντιπροέδρου του Εργατικού Κόμματος της Βρετανίας Barbara Castle, τον Σεπτέμβριο του 1958– και οι διαιρέσεις στο πλαίσιο της Εθναρχίας. Η *Καθημερινή* επισήμαινε «τις δηλητηριώδεις αντιδράσεις της κυπροκαπηλείας που υφίστατο το Έθνος» και που εκπορεύονταν «από τας ανάγκας ταπεινών κομματικών υπολογισμών»⁴⁶ και κατέδειξε την ενοχή όσων πλειοδοτούσαν σε δημαγωγία «εμπαθών κακοπίστων και των κυπροκαπήλων», υπευθύνων για τη ματαίωση διευθετήσεων, την εγκατάλειψη ευκαιριών και τελικά την επιμονή και την επικράτηση της αδιαλλαξίας... Θεωρούσε εξάλλου ότι η Κυβέρνηση χειρίσθηκε το πρόβλημα «υπό τον κακόν εκβιασμόν» της Αντιπολίτευσης, ενώ η Αντιπολίτευση αντιπολιτεύθηκε το Κυπριακό «υπό τον εκβιασμόν των δικών της δημαγωγικών συνθημάτων κατά πλήρη παραγνώρισιν των διεθνών πραγματικοτήτων»⁴⁷.

Από τους βασικούς εκπροσώπους της θεωρίας του *εσωστρεφούς εθνικισμού* και υπέρμαχος της συμβιβαστικής στάσης στο Κυπριακό ήταν ο Παναγιώτης Πιπινέλης, ο οποίος με την αρθρογραφία του αντιτάχθηκε στην πολιτική της διεθνοποίησης του Κυπριακού και υποστήριξε, από κοινού με τον αγγλόφιλο κύκλο των μεταξικής προέλευσης πολιτικών, Κ. Μανιαδάκη, Ι. Διάκο και Ε. Κаланτζή, τις συνεννοήσεις με τη Βρετανία και την Τουρκία⁴⁸. Εντοπίζοντας την προέλευση του εθνικού κινδύνου «εις την τυφλήν εμπάθειαν των κατ' επάγγελμα υπερπατριωτών» (η αναφορά στην *Εστία*) και στην «κλασσική μέθοδο των ομαδικών παραπληρήσεων δια της υπερδιεγέρσεως ενός ψευδούς εθνικισμού και της τρομοκρατίας των αντιφρονούντων», ο Παναγιώτης Πιπινέλης επικαλείτο τη στάση του Ε. Βενιζέλου έναντι των Κρητών βουλευτών το 1912 και την αντίθεση του βασιλέως Κωνσταντίνου στη μικρασιατική καταστροφή, για να επικυρώσει ιστορικά το επιχείρημά του.

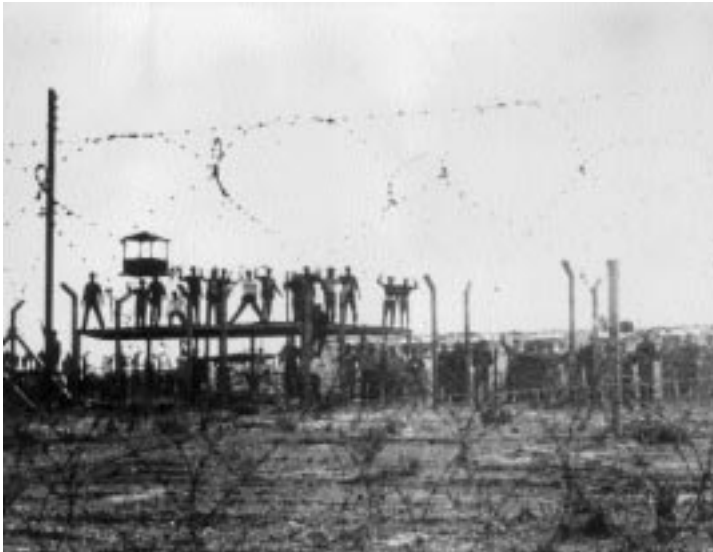
Για την *Εστία*, αντίθετα, η πολιτική της Ένωσης συνιστούσε τη μόνη εθνική πολιτική στο Κυπριακό και οποιαδήποτε παρέκκλιση από αυτήν, ενδοτισμό. Η κυβέρνηση Καραμανλή ανέλαβε, κατά τη γνώμη της, να κλείσει το Κυπριακό, να δεχθεί την «αποικιακή αυτοκυβέρνηση» και την «υπό την Βρεταννική αιγίδα Τουρκοελληνική “δημοκρατία” της Κύπρου», όπως η εφημερίδα χαρακτήριζε την ανεξαρτησία. «Διότι –αναρωτιέται– περί ποίας “ανεξαρτησίας” και “δημοκρατίας” ημπορεί να γίνη λόγος, όταν το 83% του Κυπριακού λαού θα κυβερνάται με το “βέτο”

του 17%, το οποίο αντιπροσωπεύουν οι καννίβαλοι του Κιουτσούκ;»⁴⁹ Υποστήριζε ότι η εθνική πολιτική υπονομευόταν «εκ των ένδον» ακόμη και επί κυβερνήσεων Παπάγου και παρέπεμπε επιβεβαιωτικά στο μνημόνιο της συνομιλίας Cannon– Κανελλόπουλου. Δεν αποδεχόταν τον ισχυρισμό ότι για την Αμερική η Τουρκία είχε μεγαλύτερη σημασία από την Ελλάδα, ούτε το «δουλοπρεπές επιχείρημα» ότι η Ελλάδα δεν συνήθιζε να εκβιάζει κανένα. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, η Ελλάδα σιώπησε μετά τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου 1955 και δεν εκμεταλλεύτηκε υπέρ αυτής το αρνητικό για την Τουρκία και την Αγγλία διεθνές κλίμα, ενώ η κυβερνητική επίκληση της διχοτόμησης ήταν μια «κακοήθης ελληνική επινόησης» που θα νομιμοποιούσε τη συνθηκολόγηση. Οσάκις η κυβέρνηση Καραμανλή έδειξε «αγωνιστική διάθεση» το έκανε για λόγους προεκλογικούς, όπως όταν απέρριψε το σχέδιο Harding του Νοεμβρίου 1955 που συνιστούσε «τάφον της Ενώσεως», αλλά ήταν καλύτερο από το σχέδιο Macmillan. Ευθύνες για εγκατάλειψη της αυτοδιάθεσης απέδωσε επίσης στο Μακάριο γιατί τον Οκτώβριο του 1955 πρότεινε στον Harding την προσωρινή αυτοκυβέρνηση και κάτω από την πίεση της κυβέρνησης Καραμανλή επανέλαβε τις διαπραγματεύσεις⁵⁰. Ο εθνικισμός της *Εοτίας* συνιστούσε μια συγκροτημένη ιδεολογία που δεν κατέληγε σε συναισθηματικές εκρήξεις –εγκατάλειψη φερ’ ειπείν των συμμάχων– ούτε και σε υιοθέτηση απόψεων αντίθετων προς την άκρως συντηρητική και αντικομμουνιστική ταυτότητα της εφημερίδας. Με την όξυνση ωστόσο της αντιπαράθεσης γύρω από το Κυπριακό, το στοιχείο του αντιαποικιακού λόγου υπερτερεί σαφώς του αντικομμουνισμού και η αντικομμουνιστική θεματογραφία μειώνεται.

Ο ιδεολογικός λόγος περί το Κυπριακό δημιουργούσε περίεργες για τις συνθήκες της εποχής οσμώσεις. Το «πανεθνικό αίτημα» της αυτοδιάθεσης του Κυπριακού λαού χωρίς όρους, βάσεις και δεσμεύσεις που διατύπωνε η *Αυγή*, ο χαρακτηρισμός των κρατουμένων των «Αγγλων αποικιστών» ως «συνεπών αγωνιστών της εθνικής ανεξαρτησίας κατά του αποικισμού και του ιμπεριαλισμού»⁵¹, η καταδίκη της «εθνικής υποτέλειας», ήταν στοιχεία ενός λόγου, που αν απομωνοθούν από το γενικότερο σύστημα αναφοράς τους και απεκδυθούν από το κοινωνικό τους περιεχόμενο, θα μπορούσαν να είχαν υπογραφεί από την *Εοτία*. Στην *Εοτία* άλλωστε διαγράφηκε από τα μέσα του 1955 η διάστιξη ελληνικού λαού και ιθυνόντων· «οι κουϊσλιγκ» «πωλούν» την Κύπρο στους Άγγλους και στους Αμερικανούς που επίσης προσχώρησαν στην «αποικιακή παράταξη» της οποίας ηγούνται οι πρώτοι⁵². Καταφερόμενη εναντίον της κυβέρνησης των δύο αντιπροέδρων (Στ. Στεφανόπουλου και Π. Κανελλόπουλου) και της κυβέρνησης Καραμανλή αργότερα για την πολιτική τους στο Κυπριακό, θεωρούσε ότι τον κομμουνισμό τροφοδοτούσε ακριβώς το γεγονός ότι η κυβέρνηση δεν υπερασπιζόταν των εθνικών υποθέσεων έναντι των «Συμμάχων»⁵³. Διαφοροποιείτο έτσι από την άποψη Πιπινέλη για το ενδεχόμενο κοινωνικής ανατροπής από την κοινή αγωνιστική συνείδηση που καλλιεργούσε η αριστερά.

Η επίκληση από την *Αυγή* της «αξίωσης του λαού να υπερασπίσει την εθνική του αξιοπρέπεια, την εδαφική ακεραιότητα και την ολοκλήρωσή της με την αυτοδιάθεσιν του Κυπριακού Λαού»⁵⁴, αφίστατο της άποψης που υποστήριζε η *Εοτία*, ότι δηλαδή το Κυπριακό βρισκόταν στο διεθνές προσκήνιο όχι ως εδαφική διεκδίκηση της Ελλάδας αλλά υπό τη μορφή «του ιερού δικαιώματος της αυτοδιαθέσεως των 5/6 του πληθυσμού της νήσου»⁵⁵. Ο *Εθνικός Κήρυξ* και η *Αυγή* διατύπωναν ωστόσο από κοινού κατηγορία εναντίον της *Καθημερινής* για «κήρυγμα ηττοπάθειας» ή «μειοδοσίας»⁵⁶, του οποίου την αναδρομική συνέχεια ιχνηλατούσαν στο «σύνθημα του Οίκαδε»⁵⁷. Η *Αυγή* τέλος επικαλείτο τις «αποκαλύψεις» του *Εθνικού Κήρυκος* για την πρόκληση από την ξένη προπαγάνδα τεχνητού θορύβου σχετικά με συνωμοτικά σχέδια των κομμουνιστών, με σκοπό τη συγκρότηση μιας αρνητικής εικόνας για την Ελλάδα⁵⁸.

Ας σημειωθεί εδώ ότι ο υπαινιγμός αφορούσε την *Απογευματινή* της οποίας τα πρωτοσέλιδα το καλοκαίρι του 1955, σε κρίσιμες για την εξέλιξη του Κυπριακού ζητήματος συνθήκες, σχεδόν μονοπωλούσε η αντικομμουνιστική αρθρογραφία σχετικά με την απόδραση κομμουνιστών από τις φυλακές, οι υπαινιγμοί για διευκόλυνσή τους, οι συλλήψεις αυτών και ο βασανισμός της «μικρής Σπυριδούλας»⁵⁹. Η *Απογευματινή* όμως αντιπροσωπεύει ακριβώς την «υλικότητα» των ιδεολογικών στρατηγικών, ως εφημερίδα χωρίς παράδοση αναγνωστικού κοινού που κυκλοφόρησε

το 1952, με διευθυντή το Σάββα Κωνσταντόπουλο, για να υπηρετήσει τις ανάγκες της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας. Ο αντικομμουνισμός δομεί αποκλειστικά τον ιδεολογικό λόγο της εφημερίδας και το Κυπριακό υπεισέρχεται είτε υπό την μορφή «φωτο»-ρομάντσου (οι περιγραφές και η έγχρωμη αναπαράσταση των βιαιοτήτων στην Κωνσταντινούπολη) είτε υπό τη μορφή παραινήσεων για εγκράτεια και αποφυγή συναισθηματισμών⁶⁰.

Η συγκρότηση του εθνικισμού της δεξιάς είναι τελικά αδιανόητη έξω από τη συνάντησή του με τον αντικομμουνισμό και έξω από το διεθνές συγκείμενο της πολιτικής και ιδεολογικής αντιπαράθεσης των δύο συνασπισμών και τον τρόπο με τον οποίο εντάχθηκε σε αυτήν το κίνημα της αποαποικιοποίησης. Βεβαίως ο αντιαποικιακός εθνικισμός της *Εοτίας* συνιστά μια ιδιότυπη και μεμονωμένη για την ελληνική πραγματικότητα περίπτωση δεξιού εθνικισμού, μιας και η κυρίαρχη τάση του εθνικισμού της δεξιάς απεμπλεκόμενη από οποιαδήποτε σχέση με το αντιαποικιακό πνεύμα και τις ιδέες περί οικουμενικής ελευθερίας, παγίωσε μια ταυτότητα θεμελιωμένη στο όνομα των ελληνικών ιδεωδών. Οι αναφορές των εθνικιστών θα περιστραφούν γύρω από τη «συγκεκριμένη ελευθερία», την ελευθερία της Κύπρου⁶¹ και θα καταστούν έτσι συνεπείς προς τη θεωρία του πολιτικού συντηρητισμού που απορρίπτει τις απόλυτες και καθολικές ελευθερίες γιατί αφενός αντιστρατεύονται τη φυσική δικαιοσύνη και γιατί αφετέρου η άσκηση κάθε δικαιώματος πρέπει να εγγράφεται στις ιδιαίτερες κάθε φορά συνθήκες⁶². Η δεξιά στη δεκαετία του '60, αποστασιοποιούμενη από τον κοσμοπολιτισμό και τη «βιομηχανοποιημένη κοινωνία», στράφηκε έτσι προς την οικοδόμηση μιας «νέας εθνικής συνείδησης» στη βάση των ελληνικών παραδόσεων⁶³, και της ελληνικής παιδείας⁶⁴. Η έμφαση εν τέλει στη μία ελευθερία, αυτήν που δεν συνδέεται με τη διεκδίκηση καμμιάς οικουμενικότητας, αποδέσμευε τη δεξιά από την αναγνώριση μιας λογικής που έρρεπε προς τις αναλογίες, που κατανοούσε τον αγώνα των Κυπρίων ως συνέχεια του αγώνα κατά του φασισμού και εξομοίωνε τις βρετανικές αρχές της Κύπρου με τις κατοχικές δυνάμεις⁶⁵. Η εθνικιστική συνείδηση είναι παράλληλα η συνείδηση ενός ιστορικού παρελθόντος και μιας συγκεκριμένης προβολής του στο παρόν. Με αυτήν την έννοια, η προβολή της μνήμης του αντιφασιστικού αγώνα –στην οποία η αριστερά διεκδικούσε τη συμμετοχή της στη βάση της αδελφότητας του αίματος και της μάχης– γινόταν σε βάρος αυτής του εμφυλίου, για την ακρίβεια «του εθνικού αγώνα εναντίον των Σλάβων»· μνήμης στην οποία οικοδόμησε η δεξιά τη δική της ταυτότητα συναρτώντας την αντίληψη περί εθνικής ενότητας με την σταθερή στον εθνικισμό ευαισθησία στις κληροδοτημένες από την ιστορία αξίες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Θάνος Λίτοβατς - Νίκος Δεμερτζής, *Δοκίμιο για την Ιδεολογία. Ένας διάλογος της Κοινωνικής θεωρίας με την Ψυχανάλυση*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994, σ. 20.
2. Ας σημειωθεί ότι στη γιακοβινική αντίληψη του έθνους η έννοια των συνόρων δεν είναι αυτή των φυσικών συνόρων αλλά παραπέμπει στην τήρηση των αρχών του κοινωνικού συμβολαίου. Γι' αυτό και γενικότερα για τη δημοκρατική-επαναστατική και τη ρομαντική ιδέα του έθνους, βλ. Alain Renaut, «Logiques de la nation», στο: Gil Delanoι et Pierre-André Taguieff (επιμ.), *Théories du nationalisme: nation nationalité, ethnicité*, Éd. Kimé, Παρίσι 1991, σ. 33.
3. Για τους δύο αυτούς εθνικισμούς, βλ. Raoul Girardet, *Le nationalisme français*, Éd. du Seuil, Coll. «Points», Παρίσι 1983, σ. 13 και Pierre Bimbaum, «Nationalisme à la française», στο: G. Delanoι et P.-A. Taguieff, *ό.π.*, σ. 125-138.
4. Το δημοψήφισμα του Ιανουαρίου 1950 που οργάνωσε το Εθναρχικό Συμβούλιο (βλ. Γιάννης Ν. Γιαννουλόπουλος, *Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945-1963)*, Εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1992, σ. 329) εμφανίζεται στην *Εοτία* –η οποία εξαιτίας της κυπριακής καταγωγής της οικογένειας Κύρου διακρίνεται από ένα αυξημένο ενδιαφέρον για την υπόθεση της Ένωσης– ως έργο των «εθνικοφρόνων στοιχείων» (30-1-1950, 17-5-1950, 30-5-1950), ενώ η *Καθημερινή* (27-1-1950) διατυπώνει την άποψη ότι η εκμετάλλευση του συνθήματος της Ένωσης από τους κομμουνιστές επιφυλάσσει μεγάλους κινδύνους για την Ελλάδα. Για το κλίμα της εθνικής έξαρσης, βλ. επίσης *Ακρόπολις*, 25-3-1951.
5. *Ακρόπολις*, 24-5-1954. Όπου δεν αναφέρεται το όνομα του συντάκτη, πρόκειται για τα κύρια άρθρα των εφημερίδων.
6. Βλ. Π. Ν. Πιπινέλης, *Ο εθνικισμός ως κίνησις πνευματική και πολιτική*, Πάτρα 1951, σ. 5-20.
7. Βλ. Παντελής Ε. Λέκκας, «Η Συγκρότηση της Εθνικιστικής Ιδεολογίας – Εθνική Θεωρία και Εθνικό Φρόνημα» στο: *Έθνος - Κράτος - Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1995, σ. 233-252. Βλ. επίσης Raoul Girardet, *Nationalismes et Nation*, Éd. Complexe, Παρίσι 1996, σ. 1, όπου υιοθετείται η διάκριση που εισήγαγε στα τέλη της δεκαετίας του 1950 ο Jean Touchard μεταξύ εθνικισμού των «εθνικιστών» και εθνικού αισθήματος.

8. Βλ. Robert E. Lane, *Political Ideology*, Éd. MacMillan, Λονδίνο (1996, σ. 16, Giovanni Sartori, «Politics, Ideology, and Belief Systems», *The American Political Science Review* LXIII, 2 (1969), σ. 408, Νίκος Δεμερτζής, *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, Εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα 1996, σ. 80.

9. Richard Stivers, *The Culture of Cynicism. American Morality in decline*, Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA 1994, σ. viii.

10. *Ακρόπολις*, 11-5-1956.

11. *Ακρόπολις*, 20-8-1954.

12. *Ακρόπολις*, 21-8-1954, σ. 3.

13. *Ακρόπολις*, 21-3-1954.

14. Βλ. σχετικά, Bernard Susser, «The domains of ideological discourse», *Journal of Political Ideologies*, 1, 2 (1996), σ. 165-181.

15. Βλ. Παντελής Ε. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, 2η έκδ., Κατάρτι, Αθήνα 1996, σ. 51.

16. *Ακρόπολις*, 8-8-1954.

17. *Εθνικός Κήρυξ*, 13-8-1954. Βλ. και *Εστία*, 27-10-1956.

18. Βλ. Bernard Susser, *ό.π.*, σ. 170.

19. *Εστία*, 3-5-1954, 19-1-1955.

20. *Εστία*, 17-1-1955.

21. *Εστία*, 6-5-1957 (κύριο άρθρο: «Ο βρωμερός πόλεμος»).

22. *Εστία*, 1-8-1955 (κύριο άρθρο: «Αναχρονιστικός αποικισμός»).

23. *Η Βραδυνή*, 12-9-1955.

24. *Η Βραδυνή*, 14-9-1955.

25. *Η Βραδυνή*, 10-9-1955.

26. *Η Βραδυνή*, 20-9-1955.

27. *Η Βραδυνή*, 1-11-1955.

28. *Η Βραδυνή*, 3-12-1955, 25-1-1956.

29. *Η Βραδυνή*, 4-9-1956. Η σημασία που προσελάμβανε η αρχή αυτή για τη διατήρηση της ενότητας του αντικομμουνιστικού μπλοκ, καταδεικνύεται σε άρθρο του οργάνου του ΓΚΚ πριν από τις βουλευτικές εκλογές του Μαΐου 1958 στην Ελλάδα, με τίτλο: «Vive la Grèce Monsieur Dulles!», στο οποίο αναφέρεται ότι στην ΕΔΑ συγκεντρώθηκαν όσοι ήσαν αντίθετοι προς την αμερικανική πολιτική στο Κυπριακό και κυρίως στην εγκατάσταση πυραύλων (*L' Humanité*, 13-4-1958, σ. 3).

30. *Η Καθημερινή*, 5-2-1955.

31. *Η Καθημερινή*, 27-5-1956.

32. *Η Καθημερινή*, 8-8-1954, 6-2-1956.

33. *Η Καθημερινή*, 24-9-1954.

34. *Η Καθημερινή*, 26-9-1954.

35. *Η Καθημερινή*, 25-3-1955.

36. Αυτοί αποκλήθηκαν εξελικτικά: «ελληνικός λαός της Κύπρου» (10-10-54), «αλύτρωτοι αδελφοί» (3-1-56), «ελληνόφωνος πληθυσμός της νήσου» (14-6-56), «λαός της Κύπρου» (18-11-56) και «Ελληνοκύπριοι» προκειμένου να διακριθούν από τους Τουρκοκύπριους (4-10-1958). Η *Εστία* (10-1-1956) κατηγορούσε την *Καθημερινή* ότι θεωρούσε Κυπριώτες όσους αγωνίζονταν για την ένωση της Κύπρου. Στην *Ακρόπολι* αποκαλούνταν: «Έλληνες της Κύπρου» ή «Κύπριοι αδελφοί μας» και οι Καραολής και Δημητρίου: «οι δύο αγωνιστάι» (9-5-56), χαρακτηρισμός που ανάγει σε ένα υπερεθνικό σύμβολο και σηματοδοτεί τον αγώνα εναντίον κάθε ξένου δυνάστη.

37. Βλ. αντίθετα *Ακρόπολις*, 25-9-1955.

38. *Η Καθημερινή*, 2-9-1954. Βλ. και την κριτική στάση της *Εστίας*, 9-9-1954 και του *Εθνικού Κήρυκος*, 8-9-1954.

39. *Η Καθημερινή*, 10-5-1956. Ας σημειωθεί ότι το καλοκαίρι και το χειμώνα του 1956 οι αγγλο-αμερικανικές σχέσεις ήσαν τεταμένες λόγω της κρίσης του Σουέζ. Βλ. σχετικά, Alfred Grosser, *Les Occidentaux: Les pays d' Europe et les États-Unis depuis la guerre*, Éd. Fayard, Παρίσι 1978, σ. 182-192.

40. *Η Καθημερινή*, 30-9-1956.

41. *Η Καθημερινή*, 4-3-1956, 9-2-1956, 2-9-1956.

43. Βλ. σχετικά, Raoul Girardet, *L'idée coloniale en France*, La Table Ronde, Παρίσι 1972, σ. 341. Βλ. επίσης πρωτοσέλιδο άρθρο στην εφημερίδα *Le Figaro* (24-1-1958), στο οποίο ο André François-Poncet κατηγορεί τη Σοβιετική Ένωση ότι παριστάνει τον αφιλοκερδή φίλο των νέων κρατών και ότι έχει συντονίσει και υποδαυλίζει όλα τα «πάθη» εναντίον της Δύσης, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγει το αντιαποικιακό πνεύμα, τον αντικαπιταλισμό, το μίσος εναντίον των πρώην κηδεμόνων, τη ζήλεια έναντι των πλουσίων εθνών, των λευκών και του πολιτισμού τους.

43. *Εστία*, 9-3-1956, στήλη «Ο Κόσμος».

44. *Η Καθημερινή*, 18-11-1956, 3-1-1957.

45. *Η Καθημερινή*, 23-2-1957.

46. *Η Καθημερινή*, 18-11-1956.

47. *Η Καθημερινή*, 20-8-1958, 12-10-1958, 19-10-1958.

48. *Η Βραδυνή*, 31-5-1956, *Πολιτικά Φύλλα*, 11 και 15-12-1954, *Η Καθημερινή*, 5-2-1955, 6-2-1955, 26-2 έως 7-3-1959 και 8-3-1959 (επιστολή Μανιαδάκη) και *Ακρόπολις*, 19-9-1954 για το άρθρο στα *Αστυνομικά Νέα* που προ-

έρχονταν ενδεχομένως από τον κύκλο αυτό. Επίσης Γιάννης Γιαννουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 333 και Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμ. Β, Εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1978, σ. 165-172. Σχετικά με τις μυστικές προσπάθειες της Αγγλίας να προσεγγίσει τον Παπάγο το Σεπτέμβριο του 1954, μέσω των Π. Πιπινέλη και Κ. Μανιαδάκη, βλ. Stephen G. Xydis, *Cyprus: Conflict and Conciliation, 1954-1958*, The Ohio State Univ. Press, Columbus, Ohio 1967, σ. 15-16.

49. *Εστία*, 11-2-1959, 13 και 16-2-1959. Σύμφωνα άλλωστε και με τον Σπύρο Μαργεζίνη, τον οποίο υποστήριζε, οποιαδήποτε μορφή ανεξαρτησίας θα απέκλειε την Ένωση, θα ήταν νόθος ανεξαρτησία (29-1-1957). Βλ. επίσης τα εξής φύλλα: 3-1-1956, 25-2-1957, 6-9-1957.

50. *Εστία*, 10-7-1958, 21 και 29-7-1958, 23-9-1958.

51. *Η Αυγή*, 26-7-1955, 4-5-1956, 7-7-1955. Ενδιαφέρον θα παρουσίαζε η συγκριτική προοπτική της έννοιας της αλληλεγγύης που επικαλείται η ελληνική αριστερά μεταξύ του *ελληνικού λαού* (και πολύ σπανιότερα του *έλληνα εργάτη*) προς τον *Κύπριο αγωνιστή* και εκείνης που πρέπει σύμφωνα με τον Marchel Réju να χαρακτηρίζει «τον αγωνιστή της γαλλικής αριστεράς προς τον εθνικιστή *Αλγερινό*» (*Les Temps Modernes*, 167-168, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1960).

52. *Εστία*, 26-9-1955, 11-7-1955.

53. *Εστία*, 3-1-1956. Βλ. και το άρθρο του Πολύκαρπου Ιωαννίδη, στο οποίο έγραφε ότι η υστερική επίκληση του κομμουνιστικού κινδύνου συνέθλιβε κάθε εθνική ανάταση και έξαρση (29-7-1958). Τους αντιπροέδρους κατηγορούσε μεταξύ άλλων κυρίως γιατί δεν κατέθεσαν την προσηυγή από τον Μάιο, οπότε η Ελλάδα δεν θα αποδεχόταν τις τριμερείς με το επιχείρημα ότι θα υφίστατο έτσι της αρχής της αυτοδιαθέσεως.

Για τον Πολύκαρπο Ιωαννίδη «τον μικρό Γκάντι της Κύπρου», συνεξόριστο του Μακαρίου και εκδότη της Κυπριακής *Εφημερίδος*, βλ. *Τετάρτη Εξουσία*, 5-5-1957.

54. *Η Αυγή*, 9-9-1955.

55. *Εστία*, 20-3-1955, 6-7-1955.

56. *Εθνικός Κήρυξ*, 8-9-1954, *Η Αυγή*, 8-5-1956.

57. Βλ. *Η Καθημερινή*, 14-8-1922.

58. *Η Αυγή*, 7-8-1955.

59. *Απογευματινή*, 23 μέχρι 30-7-1955, 11-8-1955.

60. *Απογευματινή*, 10-9-1955, 3-9-1955.

61. Δημήτριος Σ. Βεζαντίης, *Το Κυπριακόν ζήτημα: Μέχρι τούδε πορεία – Ενδεικνύομενη τακτική – Προοπτική*, Εθνικιστικός Σύνδεσμος, αρ. 12, Αθήνα 1959. (Λόγος εκφωνηθείς την 1ην Δεκεμβρίου 1958 ενώπιον του Εθνικού Συλλόγου Φοιτητών της Παντείου Σχολής), σ. 11.

62. Βλ. σχετικά, Russel Kirk, *The Conservative Mind: from Burke to Eliot*, Regnery Books, Chicago, Washington D. C. 1986 (7η έκδοση), σ. 63.

63. *Η Καθημερινή*, 18-1-1962 (στήλη *Παρενθέσεις*).

64. *Εθνικός Κήρυξ*, 14-2-1964 (λόγος Π. Κανελλόπουλου στην Αθήνα).

65. Βύρων Σταματόπουλος, *Η Μάχη της Κύπρου*. Ραδιοφωνικά σχόλια και άρθρα, Αθήνα 1956, σ. 21-23.